ANAZARBOS & ANAVARZA

CİLT III

F. Fatih GÜLŞEN

© Copyright 2021

Bu kitabın, basım, yayın ve satış hakları Akademisyen Kitabevi A.Ş.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kağıt ve/veya başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Tablo, şekil ve grafikler izin alınmadan, ticari amaçlı kullanılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.

ISBN

978-625-8430-28-8 (Tk)
978-625-8430-32-5 (3.c)

Kitap Adı

ANAZARBOS & ANAVARZA CİLT III

Editör

F. Fatih GÜLŞEN
ORCID iD: 0000-0002-9592-5326

Yayın Koordinatörü

Yasin DİLMEN

Sayfa ve Kapak Tasarımı

Akademisyen Dizgi Ünitesi

Yayıncı Sertifika No

47518

Baskı ve Cilt

Vadi Matbaacılık

Bisac Code

SOC003000

DOI

10.37609/akya.982

GENEL DAĞITIM

Akademisyen Kitabevi A.Ş.

Halk Sokak 5 / A Yenişehir / Ankara
Tel: 0312 431 16 33
siparis@akademisyen.com

www.akademisyen.com

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun dünyada ve ülkemizde salgın hastalıklarla mücadele ettiği bu zorlu süreçte dahi araştırmalarına ara vermeden devam eden ve bu bilimsel eserin hazırlanmasına emek veren birbirinden değerli araştırmacılarımızı en içten duygularımla kutluyorum. Ülkemizin her alanda hızla gelişmesine paralel olarak kültürel çalışmalarda ve multidisipliner araştırmalarda da belirgin olarak artış olduğu görülmektedir. Yıllara dayalı uzun ve meşakkatli araştırmalar sonucunda ortaya çıkartılan böylesine önemli bilimsel eserler sadece evrensel bilime önemli katkılar sağlamakla kalmıyor bölgemizin tanınmasına, turizmin gelişmesine, ekonomik kalkınmadan sosyal hayatın gelişmesine kadar birçok alanda etkili olmaktadır.

On binlerce yıllık tarihe sahip Anadolu'da, lezzetli mutfağı, kaleleri, hanları, çarşıları, camileri, kervansarayları, yaylaları, festivalleri ve tarihi geçmişi ile medeniyetler kenti Adana, büyük bir Turizm ve kültür zenginliğine sahiptir. Adana Valiliği olarak tarihte metropolis ve neokoros'luk ünvanları almış ve bunların yanı sıra farklı medeniyetlere başkentlik yapmış en özel kültür zenginliklerimizden Anavarza antik kentinin ortaya çıkartılması, restore edilmesi, korunması, tanıtılması, gelecek nesillere aktarılması hem bilimsel hem de turizm açısından hak ettiği değere kavuşturularak taçlandırılması için bilim insanlarımız ve bütün şehrimizle kenetlenmiş bir biçimde çalışmalarımızı aralıksız sürdürmekteyiz. 2013 yılından beri sürdürülen arkeolojik kazılarda İ.Ö. 5. binyıldan günümüze özelliklede Asur, Hellenistik, Roma, Doğu Roma(Bizans), Arap, Orta Çağ, Osmanlı dönemlerinin tarihine ve yaşamına ışık tutacak çok önemli bilgiler ve buluntular ele geçmiştir. Adana'ya yaptığımız yatırımlarla her açıdan nitelikli bir şehir geliştirmek istediğimiz için, sadece tarım, hayvancılık, sanayi, istihdam, ulaşım, eğitim, ekonomi, alt yapı vb. hizmetlere değil kentimizin kültürel, sanatsal, sosyal, turizm, peyzaj ve estetik değerlerini güçlendirecek bölgemize dinamizm kazandıracak bilimsel çalışmalara da gereksinim duyulmaktadır. Bu sebeplerle Valiliğimiz öncülüğünde 20 ayda hazırlanan bu bilimsel eserde 21 üniversite, 8 devlet kurumu ve 3 özel teşebbüs olmak üzere 32 farklı kurumdan 91 araştırmacıyla 40 farklı branşta 68 bilimsel makale bir araya getirilerek özgün ve eşsiz bir eser ortaya çıkartılmıştır.

15 nisan 2014 tarihinde Unesco Dünya Mirası Geçici Listesine alınan Anavarza Kenti'nin, Daimi Listeye girmesiyle Kentin Uluslararası arenada tanınırlığı ve marka kent olma yolunda önemli ve büyük bir adım atacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Valiliğimiz ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü arasında 21 mart 2018 tarihinde imzaladığımız "Alan Yönetimi" protokolü kentin bu süreçteki ilerlemesinin ilk büyük adımı olmuştur. Anavarza'ya ulaşım sağlayan karayollarının genişletilmesi çalışmaları tamamlanmış, turizm karşılama ünitesi bitirilmiş, kentin içine konumlanmış bilgilendirme levhaları, çevre düzenlemeleri, Sit irdelemeleri, Arkeopark projeleri, hızla ilerleyen kazılar, tamamlanan restorasyon projeleri ve yeni başlayacak projeler ve çalışmalarla kentin hızlı bir şekilde hem bilim dünyasına

hem de turizm dünyasına tanıtılması hedeflenmektedir. Anazarbos&Anavarza kitabı içinde bulunan makalelerde paylaşılan binlerce yeni ve özgün bilgilerin ve buluşların Adana'mıza, Ülkemize, evrensel bilime ve günümüzden geleceğe tüm insanlığa hizmet etmesi dileklerimle…

Süleyman ELBAN
Adana Valisi

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1 DATED COINS OF THE TARKONDIMOTID DYNASTY 1
Wayne G. SAYLES

Bölüm 2 BAZI YAYINLANMAMIŞ VE AZ BİLİNEN ANAZARBOS SİKKELERİ
SOME UNPUBLISHED AND RARE ANAZARBOS COINS 17
Bekircan TAHBERER

Bölüm 3 BİR ANAZARBOS SİKKESİ IŞIĞINDA KENTİN TARİHİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER
REFLECTIONS ON HISTORY OF ANAZARBOS CITY IN LIGHT OF A COIN FIND 31
Füsun TÜLEK

Bölüm 4 ANAZARBOS SİKKELERİNDE MİMARİ TASVİRLER
ARCHITECTURAL DEPICTIONS ON ANAZARBUS COINS 41
Fatih ERHAN

Bölüm 5 ADANA MÜZESİ'NDEKİ ANAZARBUS SİKKELERİ
ANAZARBUS COINS IN ADANA MUSEUM 79
İmam KESKİN

Bölüm 6 DIOSCORIDES VE MATERIA MEDICASI
DIOSCORIDES AND DE MATERIA MEDICA 117
Serpil DEMİRCİ KAYIRAN

Bölüm 7 OVALIK KİLİKYA ANTİK KENTLERİNİN KENTSEL ÖĞELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
COMPARISON OF URBAN ELEMENTS OF ANCIENT CITIES OF CILICIA PEDIAS 125
Yelda DURGUN ŞAHİN, F. Fatih GÜLŞEN
M. Faruk ALTUNKASA

Bölüm 8 UNESCO DÜNYA MİRAS LİSTESİ'NDE VE TÜRKİYE UNESCO GEÇİCİ LİSTESİ'NDE
"ANTİK YERLEŞİM" OLARAK TANIMLANAN MİRASLAR VE ANAVARZA ANTİK KENTİ
HERITAGE DEFINED AS "ANCIENT SETTLEMENTS" IN UNESCO WORLD HERITAGE LIST
AND UNESCO TENTATIVE LIST OF TURKEY, AND THE ANCIENT CITY OF ANAZARBOS 147
Veysel ÖZBEY, Duygu SABAN

Bölüm 9 ULUSAL VE ULUSLARARASI DÜZEYDE KORUMA ANLAYIŞININ YASAL EVRİMİ
VE ANAVARZA
LEGAL EVOLUTION OF THE CONCEPT OF PROTECTION AT NATIONAL AND
INTERNATIONAL LEVEL AND ANAVARZA 165
Gerçek İnanç CUDAL

Bölüm 10 OVALIK KİLİKİA'DA BİR ROMA KENTİ: ANAZARBOS (ANAVARZA)
ANTİK KENTİ'NİN TURİZM POTANSİYELİ
A ROMAN CITY IN KILIKIA PEDIAS: TOURISM POTENCY OF ANAZARBUS ANCIENT CITY 181
Lale YILMAZ

Bölüm 11 ANAZARBOS (DİLEKKAYA KÖYÜ/KOZAN/ADANA) ANTİK KENTİNİN KÜLTÜR TURİZMİ DESTİNASYONU ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF ANAZARBOS (DİLEKKAYA VİLLAGE/KOZAN/ADANA) ANCIENT CITY WITHIN THE FRAMEWORK OF CULTURAL TOURISM DESTINATION 207
Sabri ARICI

Bölüm 12 TARİHİ VE KÜLTÜREL MİRAS TURİZMİ BAKIMINDAN ANAVARZA ANTİK KENTİNİN TURİZM POTANSİYELİ
TOURISM POTENTIAL OF ANAVARZA ANCIENT CITY IN TERMS OF HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE TOURISM 215
Deniz KARAÖMERLİOĞLU BOZ

Bölüm 13 ANAZARBOS & ANAVARZA ANTİK KENTİ'NİN ÖNEMİ VE ARKEOPARK DÜZENLEMESİ
ARCHAEOPARK ARRANGEMENT AND IMPORTANCE OF THE ANAZARBOS&ANAVARZA ANCIENT CITY 229
Çağlayan YAVUZ

Bölüm 14 ANAVARZA YÖRESİNE TÜRK BOYLARININ YERLEŞİMİ
SETTLEMENT OF TURKISH TRIBES IN ANAVARZA REGION 249
Davut YELİN

Bölüm 15 1950'Lİ YILLARDAN GÜNÜMÜZE ANAVARZA'DA YAŞAM
LIFE IN ANAVARZA FROM THE 1950S TO THE PRESENT 261
Mahmut SARICAN

Bölüm 16 GÜNÜMÜZDE 550 NÜFUSLU METROPOL; ANAZARBOS
TODAY'S METROPOL WITH 550 POPULATION; ANAZARBOS 269
Hasan ERDOĞAN

Bölüm 17 ANAZARBOS ZAFER TAKI / KENT KAPISI RESTORASYON ÇALIŞMALARI: PROJE VE UYGULAMA
ANAZARBOS TRIUMPHAL ARCH RESTORATION WORKS: PROJECT AND APPLICATION 275
Fahrettin Emrah KÖŞGEROĞLU, Doğan Zilan ÖZCAN

YAZARLAR

Prof. Dr. M. Faruk ALTUNKASA

Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Peyzaj Mimarlığı AD.
0000-0003-4449-2708

Dr. Öğr. Üyesi Sabri ARICI

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji AD.
0000-0003-4925-6704

Arkeolog Gerçek İnanç CUDAL

Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Müdürlüğü

Doç. Dr. Serpil DEMİRCİ KAYIRAN

Çukurova Üniversitesi, Eczacılık Fakültesi, Eczacılık Meslek Bilimleri Bölümü, Farmasötik Botanik AD.
0000-0001-8340-3347

Dr. Öğr. Üyesi Yelda DURGUN ŞAHİN

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Şehircilik AD.
0000-0001-6708-9247

Hasan ERDOĞAN

Profesyonel Turist Rehberi ve Adana Rehberant Odası (ADRO) Başkanı

Doç. Dr. Fatih ERHAN

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji AD.
0000-0002-6690-1050

Dr. Öğr. Üyesi F. Fatih GÜLŞEN

Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji AD.
0000-0002-9592-5326

Dr. Öğr. Üyesi Deniz KARAÖMERLİOĞLU BOZ

Çukurova Üniversitesi Karataş Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu Seyahat İşletmeciliği Bölümü

Ark. İmam KESKİN

Adana Müzesi,
0000-0002-0874-4042

Fahrettin Emrah KÖŞGEROĞLU

Y. Mimar. Rest. Uzm.
0000-0003-4737-2381

Veysel ÖZBEY

Doktora Öğrencisi Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık AD.
0000-0002-4454-2317

Doğan Zilan ÖZCAN

Y. Mimar. Rest. Uzm.

Prof. Dr. Duygu SABAN

Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi AD.
0000-0002-8906-6748

Mahmut SARICAN

Ziraat Yüksek Mühendisi

Wayne G. SAYLES

Wayne G. Sayles, özellikle Kilikya madeni paraları konusunda uzmanlaşmış Amerikalı bir nümismatist ve yazardır.

Bekircan TAHBERER

Bağımsız Araştırmacı-Sikkebilimci, Vancouver, BC Kanada

Prof. Dr. Füsun TÜLEK

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Sualtı Arkeolojisi AD.
0000-0001-8652-6019

Çağlayan YAVUZ

Adana Arkeoloji Müzesi, Sanat Tarihçi

Dr. Davut YELİN

Tarım Bakanlığı, Ziraat Yüksek Mühendisi

Dr. Öğr. Üyesi Lale YILMAZ

Mersin Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
0000-0002-3767-6499

UNESCO DÜNYA MİRAS LİSTESİ'NDE VE TÜRKİYE UNESCO GEÇİCİ LİSTESİ'NDE "ANTİK YERLEŞİM„ OLARAK TANIMLANAN MİRASLAR VE ANAVARZA ANTİK KENTİ

HERITAGE DEFINED AS "ANCIENT SETTLEMENTS„ IN UNESCO WORLD HERITAGE LIST AND UNESCO TENTATIVE LIST OF TURKEY, AND THE ANCIENT CITY OF ANAZARBOS

Veysel ÖZBEY[1] - Duygu SABAN[2]

ÖZET

Kültürel mirası korumada UNESCO Dünya Miras Listesi önemli bir kilometre taşıdır. Mirasını korumayı hedefleyen, Sözleşme'ye taraf devletlere maddi ve teknik destekte bulunan Liste'ye alınma ve kalıcı olma süreçleri, bir sürekliliğe sahiptir. Adaylık için bir önkoşul olan taraf devlet UNESCO geçici listeleri, devletlerin hangi miraslarını korumaya öncelik verdikleri hakkında bilgiler sunar. Tanımlandığı ilk zamandan bu yana UNESCO Dünya Miras Listesi'nde önemli oranda temsil edilen Antik Dönem yerleşimleri, özellikle Akdeniz ülkeleri için bir fırsattır. Çalışmada, Doğu Akdeniz'de bir dönem Kilikya Secunda'ya başkentlik yapmış olan, yayıldığı alanın büyüklüğü ile benzer örneklerinden ayrılan Anavarza Antik Kenti'nin 2014 yılında, taraf devletler arasında açık ara en fazla miras başlığının tanımlanmış olduğu Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne alınması ile birlikte ortaya çıkan UNESCO Dünya Miras Listesi'ne tanımlanabilme potansiyeli tartışılmıştır. Karşılaştırmalı analize dayanan inceleme sonucunda, Anavarza Antik Kenti'nin coğrafî konumundan kaynaklı avantajının yanı sıra miras türünün Liste'ye sunulmasında önemli bir katkısı olacağı görülmüştür.

ABSTRACT

UNESCO World Heritage List is an important milestone in terms of cultural heritage protection. The processes of approval and continuity of being in the list have a permanent character, where financial and technical support is given to the countries part of the convention and are aiming to protect their heritage. The tentative lists, which are prerequisites for approval gives information about the priority given by countries to their cultural heritage. It is possible to argue that Mediterranean countries are lucky because of including Ancient Cities, as they are predominantly represented in the list. This study aims to argue the potential of the Ancient City of Anazarbos, which was the capital city of Cilicia Secunda in Eastern Mediterranean

[1] Doktora öğrencisi. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık AD.
[2] Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Mimarlık Tarihi AD.,

Region, used to occupy a large area which is a distinctive feature compared to similar ancient towns and which was home to several significant historical personalities. UNESCO Tentative List of Turkish Republic includes the greatest number of ancient towns amongst other countries and the acceptance of Ancient City of Anazarbos in 2014 to the list brings justifiable discussions in being in the main list. The research, based on a comparative analysis revealed that the geographical location of the Ancient City of Anazarbos, and type of cultural heritage will potentially contribute to the acceptance of Ancient City of Anazarbos to UNESCO World Heritage List.

GİRİŞ

İnsanlığın doğal ve kültürel ortak miraslarını korumak amacı ile *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme* (Sözleşme), 16 Kasım 1972 günü UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) tarafından kabul edilmiş, 17 Aralık 1975 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme kapsamında oluşturulan Dünya Miras Listesi (Liste), sözleşmeye taraf olan devletlerin (taraf devlet) tanımladığı mirasların korunmasında çeşitli araçlar kullanılmasına resmî dayanak oluşturur. Liste'ye bir mirasını tanımlayan taraf devlet, o mirasını korumayı taahhüt eder. Liste süreci boyunca Dünya Miras Komitesi (Komite) ve yardımcı birimler, korumayı takip eder, önerilerde bulunur, yaptırım uygular ve gerekirse Liste'nin dışına çıkarır. Liste süreci, miras Liste'ye alınınca değil Liste'den çıkarılınca son bulur. Bu sebeple süreçte, bir dünya mirasının koruma durumunda süreklilik esastır.

Taraf devletlerin bir mirası UNESCO Dünya Miras Listesi'ne tanımlaması için öncelikle varlığın ulusal ölçekte yasal dayanaklarla miras olarak tanımlanması ve korumaya alınması gerekir. Sonraki aşamada taraf devlet, mirası kendisine ait UNESCO geçici listesine tanımlamakla yükümlüdür[3]. Yeni düzenlemeler ışığında Komite, 2020 yılından itibaren her yıl bir taraf devletten en fazla bir miras ile ilgili adaylıkları değerlendirmeye başlamıştır. Her yıl dünya genelinde en fazla 35 adet mirası Liste'ye kabul eden Dünya Miras Komitesi, belirli durumlarda bazı taraf devletlere öncelik tanınmaktadır. Bu zorluklar altında Liste'ye 18 adet mirasını tanımlayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde kayıtlı 83 adet mirası bulunmaktadır[4]. Bu sayı, 178 taraf devletin UNESCO geçici listelerine tanımladığı[5] 1734 mrasın yaklaşık %5'ini oluşturur[6]. Bu oran geçici listesine tanımladığı 60 adet mirası ile tüm geçici listelerde en kalabalık ikinci listeye sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti ile 56 adet mirasını tanımlayarak en kalabalık üçüncü geçici listeye sahip olan İran İslâm Cumhuriyeti'nin çok üzerindedir. Üstelik Çin Halk Cumhuriyeti UNESCO Dünya Miras Listesi'ne 55 adet mirasını, İran İslâm Cumhuriyeti ise 24 adet mirasını tanımlamayı başarmıştır.

Bu koşullar altında Türkiye Cumhuriyeti taraf devleti, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne tanımlamak için 83 mirastan birini seçmek adına bazı öncelikler belirlemiş durumdadır. Bu çalışma kapsamında, Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne 2014 yılında alınan Anavarza Antik Kenti'nin Liste'ye sunulma gereklilikleri, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde ve Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde kayıtlı benzer örneklerden üstün tarafları sorgulanarak araştırılmıştır. Mirasla ilgili daha önce üstün evrensel değer kavramı sorgulanarak dünya miras alan kriterleri üzerinden UNESCO Dünya Miras Listesi'ndeki miraslarla karşılaştıran çalışmalar da bulunmaktadır[7].

[3] UNESCO Dünya Miras Merkezi 2019, 23.

[4] Haziran 2020 tarihi verileridir.

[5] Haziran 2020 tarihinde Sözleşme'ye taraf 193 devletin 184'ü Dünya Miras Merkezi'ne bir geçici liste sunmuş, bu devletler arasında 178 adedi geçici listelerine en az bir miras tanımlamayı başarmıştır. Bu devletler arasından da 167 taraf devlet UNESCO Dünya Miras Listesi'ne en az bir mirasını yazdırmıştır.

[6] Haziran 2020 itibariyle.

[7] Özbey – Saban 2019.

Anavarza Antik Kenti

Çukurova'nın geçit vermeyen sıradağlarla çevrelenmesi, tarih boyunca onu devletlerin sınırlarını tanımlayan, stratejik bir bölge haline getirmiştir. Anavarza Antik Kenti, Anadolu'nun güney hattını doğal bir sınır olarak tanımlayan Akdeniz'in doğusunda, denizin sonlandığı noktada, Çukurova'nın kuzeybatısında bulunur. Adana İli, Kozan İlçesi sınırları içerisinde, Ceyhan Nehri'nin tüm kollarının düğüm noktasında yer alır. Adana – Osmaniye İl sınırının bir kısmını tanımlayan Deliçay'ın kenarında konumlanan kentin doğusunu, 220 metre yüksekliğinde kireçtaşından doğal oluşumlu sarp bir kayalık korur (Şekil 1).

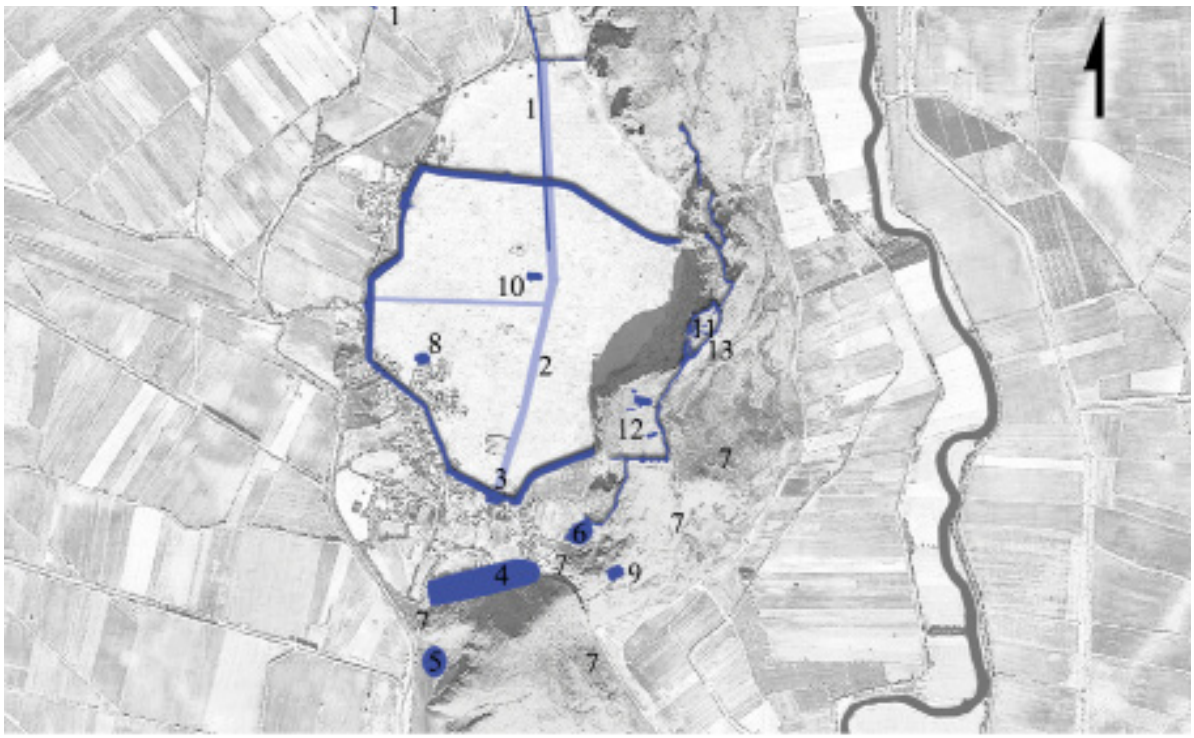
Şekil 1. Anavarza Yukarışehir Görünümü (Güneydoğudan Kuzeybatıya Bakış) (Veysel Özbey Arşivi).

Kentin güneyinde Dilekkaya Köyü kurulmuştur. Antik bir yerleşim olarak tanımlanan dünya miras adayı, aşağı şehir ve yukarışehir (akropol) olarak iki bölüme ayrılmıştır. Antik dönemde yaşantının yoğun olduğu aşağı şehir, farklı dönemlerde inşa edilen üç kademeli sur sistemi ile korunmuştur[8]. Kent, Theodosius döneminde (MS 408-450) Kilikya Secunda'nın, 12. yüzyılda ise Kilikya Ermeni Baronluğu'nun başkentliğini yapmıştır[9].

Antik dönemde Pyramus (Modern Ceyhan) Nehri'nin kolları ile Flaviopolis (36 km) ve Adana (59 km) arasındaki yolu kontrol eden bir noktada konumlandırılmıştır[10]. M.Ö. 1. yüzyılda Romalılar, Ceyhan havzasını kontrol altına almışlar ve bölgenin yönetimini vassal kral statüsünde Tarkondimotos'a (Tarcondimotus) bırakmışlardır[11]. Üçüncü ve yedinci yüzyıl arasında kapsamlı bir yapılaşmaya sahne olan ve 220 metrelik yükseltide konumlanan akropol de, muhtemelen M.Ö. 1. yüzyılda kral Tarkondimotos tarafından kurulmuştur[12]. Tarkondimotos'un M.Ö. 31 yılında ölmesi üzerine önce oğlu Filaptor I başa geçmiştir. Ardından M.Ö. 30 yılında Octavianus tarafından indirilerek yerine kardeşi Tarkondimotos II geçirilmiştir[13]. Bu dönemde, M.Ö. 19 yılında *Anazarbus* olan kentin adı *Caesareia pros to Anazarbo* olarak değiştirilmiştir[14]. M.S. 2. yüzyıl sonlarında antik dünyanın bölgedeki en önemli kentlerinden birisi haline gelen Anavarza'ya, M.S. 3. yüzyılda *Mētropolis* unvanı[15] ve üç kez de *Neokorosluk* unvanı[16] verilmiştir[17]. Theodosius II (408-450) döneminde metropolis ve Doğu Kilikya'nın (Cilicia Secunda) inanç, askeri ve idari başkenti haline gelen kent, geçirdiği 525 ve 561 yıllarındaki depremler sonucunda imparatorların finansmanı ile onarılarak

[8] Posamentir 2006, C. 28, S. 30.4.
[9] Di Giorgi 2011, 123.
[10] Finney 2017, 57.
[11] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2014.
[12] Finney 2017, 57.
[13] Wright 2008, 117.
[14] Gaius Plinius Secundus, 5.93; Sayar 2004, 27.
[15] Antik Yunan kolonilerinde ana kent anlamına gelen, yerleşim biriminin önemini aktaran bir ünvandır. Ayrıntılı bilgi için bk. Graham, 1999.
[16] Roma'da şehirlere verilen imparatorluk propagandası yapma hakkı. Şehirlere bizzat Roma İmparatoru tarafından verilirdi. Roma İmparatorluğu'nda 37 şehir neokoros hakkını kazanabilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Burrell, 2004.
[17] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2014.

sırasıyla *Justinopolis* ve *Justinianopolis* adlarını almıştır[18]. Antik kent, sekizinci yüzyıl boyunca Arap ve Bizans orduları arasında sık sık el değiştirmiş ve M.S. 796 yılında Arapların eline geçmiştir[19]. Arapların elinde Ebu Süleym tarafından yeniden yapılaşmıştır[20]. M.S. 11. yüzyılın sonlarında Antakya Krallığı'na bağlanan kent[21], 11. - 14. yüzyıllar arasında önce Kilikya Ermeni Baronluğu'na sonra Kilikya Ermeni Krallığı'na bağlanmıştır[22]. Antik yerleşim, 1100 yılında T'oros I tarafından, Ermeni Baronluğu'nun başkenti yapılmıştır[23]. Kentin Memlûkler tarafından ele geçirildiği 1375 yılında yerleşimin son bulduğu düşünülmektedir[24].

1. Akuadük İzleri
2. Sütunlu Yol
3. Alakapı
4. Roma Circusu
5. Amfitiyatro
6. Antik Tiyatro
7. Nekropoller
8. Güneybatı Kilisesi
9. Kaya Kilise
10. Havariler Kilisesi
11. Akropol
12. Ermeni Kralları Kilisesi
13. Akropol Suriçi Şapel

Şekil 2. Anavarza Antik Kentinin vaziyet planı (yapısal konum verileri: Posamentir – Sayar 2006, 324; coğrafi bilgi sistemi: yandex.com)

Kent içi ulaşımı sağlayan kuzey-güney hattı boyunca uzanan, yaklaşık 35 metre genişliğindeki ana cadde, döneminin en geniş caddelerindendir[25]. Güneydeki yapı grubu ile sonradan bilinmeyen bir sebeple terk edilerek boşaltılan kuzey bölümü (Şekil 2; anayolun kuzeyde sonlandığı noktadan surlara kadar olan, günümüzde arazi kullanımından kolaylıkla anlaşılabilen alan) arasındaki ana ulaşım aksını tanımlamaktadır. Sur ile çevrelenmiş aşağı kentin ana girişi olarak bir dönem hizmet veren güneydeki anıtsal giriş kapısı, halk ara-

[18] Hild – Hellenkemper 1990, 179; Sayar 2000, 12; Finney 2017, s 57.
[19] Salman 2000, 178-201.
[20] Yıldız 2000, 84 vd.
[21] Ünal – Girginer 2007, 424.
[22] Hançer 2016, 288-291.
[23] Gough 1952, 98; Cable 1995, 29.
[24] Gough 1952, 98.
[25] Sayar – Ercan 2008, 75-84.

sında Alakapı olarak bilinmektedir. Doğuya doğru savunma sistemi kurgulanan kente, doğudan ulaşım için kayalığın daraldığı ve yükseltisinin düştüğü bir noktadan, Anavarza Antik Kenti'nin güney ucuna, Roma Circusu ile Alakapı arasında kontrol giriş bölgesine, kazılarak bir geçit açılmıştır. Bu geçit hak arasında Ali Kesiği olarak bilinmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Ali Kesiği (doğudan batıya bakış; Anavarza Antik Kenti'ne ulaşım için kayalığı geçmeden önce) (Veysel Özbey arşivi).

Anavarza Antik Kentindeki Mimari Unsurlar

Anavarza Antik Kentinde günümüze ulaşan ya da kaynaklarda varlığı tespit edilen, farklı dönemlere ait mimari unsurlar bulunmaktadır. Dönem özellikleri gösteren ve biraradalıkları özgün bir yerleşim sergileyen mimari yapılar ve jeopolitik konumunun gerektirdiği özgün savunma sistemleri bu bölümde kısaca tanıtılmıştır.

Akuadük (Su kemeri) Sistemleri: Antik kentin kuzeyinden iki adet su kemeri sistemi Anavarza'ya Sunbas Çayı'nın kollarından su taşımıştır. Ana su kemeri, kente kuzey ucundan ulaşır ve Roma Dönemi'ne aittir. Günümüzde su kemerinin çok küçük bir bölümü ayakta kalmayı başarabilmiştir. Sistemin kemerli iskeleti, yerel blok taşlardan üretilmiş iki adet tempan duvarı arasında sağlam harçlı bir bağlayıcı ile karıştırılmış hafif moloz taşlardan üretilmiş tempan alanından oluşmaktadır. Tempan duvarları, yaklaşık 3 metre kenar uzunluğuna sahip kare ayaklar üzerine oturtulmuştur. Ayaklar arası ana taşıyıcı kemerlerle geçilmiş, kemerlerin arası daha küçük ebatlarda dikdörtgen kesme taşlarla örülerek oluşturulmuştur. Her ana kemerin ardışığı ana kemerle arasına boşaltma gözü eklenmiştir. Su kanalları tuğla yüzeylerle oluşturulmuş ve her kemer geçişinde taş kelepçeler yardımı ile kanal kaymaları önlenmiştir[26]. Sur içinden su kaynağına doğru, şehir surlarının dışına çıktıktan bir müddet sonra su kemeri hattı planda hafif kırılarak açı değiştirir. Bu noktadan sonra yapım malzeme kalitesi de düşer[27].

Ana su kemerinden daha küçük olan Bizans su kemeri, antik kente kuzeybatı ucundan, kuzey-güney istikametinde su taşımıştır. Yapımında kullanılan taş malzeme ana su kemerinden daha dayanıksızdır. Kemer açıklığı yaklaşık olarak 3,5 metredir.

Sütunlu Yol: Antik kentin içerisinden kuzey-güney hattında uzanan sütunlu yol kenti doğu ve batı olarak iki bölgeye ayırır. Güney ucunda Alakapı'dan başlayan yol, kuzeyde terk edilmiş kuzey bölgesinin en uç noktasına kadar uzanır. Antik caddenin her iki tarafında bulunan kaldırımların üzerinde, kaldırımlarla yo-

[26] Gough 1952, 109.
[27] Gough 1952, 110.

lun buluştuğu noktada[28] yaklaşık 4 metre yüksekliğinde, 85 santimetre çapında, toplamları 1500 kadar olan[29] taş kolonların 3,5 metre aralıklarla dizilmesi ile oluşturulan kolon dizileri yer almıştır[30]. Toplam uzunluğu 1750 metreyi bulan ana caddenin Alakapı'nın da bulunduğu güney bölümündeki genişliği 28 metre kadarken kuzey ucuna doğru bu genişlik 34 metreyi geçmektedir[31].

Alanda ayrıca doğu-batı hattında uzanan daha dar bir taş caddenin izlerini yakalamak mümkündür. Bu cadde, aşağı kent suriçi yerleşiminin batı kapısından başlamakta, doğuda kayalık alana doğru devam etmektedir. Caddenin batı ucu bilinmeyen bir nedenden dolayı batı kapısına denk düşürülmemiştir. Cadde çok az bir farkla kapının kuzeyine denk gelmektedir.

Alakapı: Aşağı kent sur içi yerleşiminin güney giriş kapısıdır. Sütunlu caddenin başladığı nokta olarak kabul edilir. Kesin yapım tarihi bilinmeyen zafer takının yapım dönemi ile ilgili de farklı görüşler vardır. Bizans yapısı üzerinde yoğunlaşan araştırmacılar olsa da yapının süslemeli korint düzenindeki cepheleri Roma yapısı olduğu izlenimi verir. Ortadaki geniş ana girişin iki yanında, genişlikleri ve yükseklikleri ana kemerden daha küçük ölçüde olan iki yan giriş bulunmaktadır. Doğu-batı hattı üzerinde yerleştirilen kapının kuzey ve güney cephesi, ana girişten geçen orta aksa göre simetriktir. Kuzey cephede geçitlerin kenarlarında ve tak bitiminde plaster kolonlar yer alır. Güney cephesinde ise tak kenarlarındaki plaster kolonlara ek olarak ana geçiş ile yan geçişler arasında ikişer; yan geçişlerden sonra yapı bitimine doğru birer serbest kolon yerleştirilmiştir. Kuzey-güney hattında geçişin üç kolla sağlandığı zafer takının içerisinde, boyuna yer alan bir de doğu-batı geçişi bulunmaktadır. Bu geçişin güvenlik amaçlı kullanıldığı düşünülebilir.

Roma Circusu: Alakapı'nın 250 metre güneyinde bulunmaktadır. Doğu-batı hattı boyunca uzanmış olan kompleksin uzunluğu **y**aklaşık olarak 410-420 metre kadardır[32]. Kayalık alanda oyularak elde edilmiş güney bölümü oturma alanları dışında kuzey bölümünde oturma alanlarına ait bir ize rastlanılmamıştır. Circus'u uzunlamasına ikiye bölen orta taş duvarın izi durmaktadır. Kuzey kenar hattını belirleyen bir duvarın kalıntılarından bahsedilebilir.

Amfitiyatro: Roma Circusu'nun sonlandığı batı ucundan 150 metre güneyde, kayalığın yamacında konumlandırılmıştır. Seyirciler için oluşturulan oturma bölümlerinin bir kısmı, Circus'ta olduğu gibi yapının yaslandığı kayalığın oyulması ile elde edilmiştir. Kuzey-güney hattında 13 derecelik bir sapma ile kuzeybatı-güneydoğu ekseninde uzanmaktadır. En boy oranı yaklaşık olarak 1/1,4 olan eliptik bir arenaya sahip olan amfitiyatronun uzun kollarından doğu oturma blokları, kayalık alan oyularak oluşturulmuştur. Anadolu'daki ender antik yapı türlerindendir. Antik dönemde bu arenada insanlar arası ve insanlarla hayvanların mücadele ettiği çeşitli dövüş gösterileri yapılmıştır.

Antik tiyatro: Alakapı'nın 275 metre güneydoğusunda, kapının yaslandığı sur duvarı istikametinde yer alır. Sahne bölümü güneybatı-kuzeydoğu ekseninde uzanır. Oturma yerlerinin bulunduğu kısmın doğu bölümü kayalık alanın oyulması ile oluşturulmuştur. Kentteki diğer antik yapılarda olduğu gibi yapı malzemelerinin önemli bir bölümü başka yapım işlerinde kullanılmak üzere taşınmıştır. Oturma bölümünden alınan ve surların güney bölümünde kullanılan bazı parçalar günümüzde de algılanabilmektedir[33].

---

[28] Ayrıntılı bir kesit çizimi için bk. Posamentir 2008, 21.
[29] Posamentir – Sayar 2006, 355.
[30] Posamentir – Sayar 2006, 327.
[31] Posamentir 2008, 9.
[32] Posamentir – Sayar 2006, 348.
[33] Ayrıntılı bir anlatım için bk. Posamentir – Sayar 2006, 346-347.

Nekropoller: Alanda üç büyük nekropolden bahsedilebilir. Bunlardan birisi Roma Circusu'nun hemen yanından başlar ve antik tiyatroya doğru uzanır. Bu nekropol Circus Nekropolü olarak adlandırılmıştır. Bu bölümdeki mezarların tamama yakını kayalık alana uzunlamasına oyulmuş lahitlerden oluşmaktadır. Nekropollerden bir diğeri Tiyatro Nekropolü olarak adlandırılır ve çok sayıda serbest lahit mezar içermektedir. Tiyatronun arka kısmından başlayarak yukarışehire doğru uzanan bir yolun etrafına yerleştirilmiş haldeki mezarlık alanlarından oluşmaktadır. Sokak Nekropolü ise tonozlu birkaç yapıdan oluşturulmuş daha özel mezarları içermiştir. Antik yerleşkenin kuzeyinde, kayalığın oyulmasıyla oluşturulmuş önemli bir kaya mezarın yanı sıra Zeus, Hera ve Mars'a adanmış bir de mağara bulunmaktadır[34].

Güneybatı Kilisesi: Adından da anlaşılacağı üzere, sur içi yerleşimin güneybatı köşesinde bulunmaktadır. Kilise günümüzde tamamıyla yıkılmış durumdadır ancak kalan izlerden ve çevreye dağılan mimari parçalardan, tamamıyla kesme taştan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Doğu-batı ekseninde uzanan kilisenin batıda girişi, doğu yönünde apsisi bulunur. Yapı içerisinde apsisin kuzey tarafında yaklaşık olarak 6 metreye 4 metrelik dikdörtgen bir mahalin izleri okunabilmektedir. Büyük olasılıkla bir *pastophoria*[35] olarak işlev görmesi için sonradan eklendiği savunulmaktadır. Zeminde tek sıra taş dizisi kalan kilisenin uzunluğu 51,8 metre, genişliği 24,2 metredir[36]. Transeptin güney yakasının batı ucunda, kenar boyunca devam eden bir desen olarak önemli sayıda mavi, kırmızı ve beyaz renkli tessera ile bir mozaik kalıntısı bulunur[37].

Kaya Kilise: Yukarışehirde, kale surlarının güneyinde yer alır. Yapının bir bölümü, kayalık oyularak oluşturulmuştur. Gough[38], yapım tarihi olarak, yapıda bulunan bir yazıta dayanarak M.S. 516 yılını vermektedir. Yapı genişliği içten 29,2 metre, uzunluğu ise 43 metre kadardır[39]. Günümüzde harap durumdaki yapının mevcut bilgilerle Anavarza'nın en büyük kilise yapısı olduğu açıktır. Diğer iki kilise gibi doğu-batı aksı üzerinde yapılmıştır ve apsisi doğudadır. Apsisin güneyinde, doğu-batı hattı üzerinde uzanan 12 metreye 5 metre boyutlarında[40] bir başka mahal daha yapılmıştır. Sonradan eklendiği düşünülen[41] mahalin bir şapel olduğu sanılmaktadır. Yapı tabanında rastlanılan tessara parçaları, bir dönem yapı tabanının mozaikle kaplandığını göstermektedir[42].

Havariler Kilisesi: Havariler Kilisesi, Doğu Kilikya'nın (Ovalık) Erken Bizans Dönemi kiliselerinden birisidir ve diğer örneklerin aksine bölgede ender rastlanan bir plan tipi olan ambülatuvar bazilikadır[43]. Yapının tabanı 56,2 x 28,1 metredir[44]. Deprem sonucu apsisin güney bölümü dışında kilisenin büyük bir bölümü yıkılmıştır. Beşik çatılı ya da beşik tonozlu giriş saçakları olduğu kabul edilmektedir[45]. Güney duvarı düz olarak devrilen, narteksi bulunmayan ve kesme taştan inşa edilen kilisede şipolien malzemenin kullanıldığı tespit edilmiştir[46]. Yapı ayakta iken tahminlere göre güney cephesinde Alakapı'dan bazı yapı elemanları[47],

[34] Posamentir – Sayar 2006, 344.
[35] Pastophoria: Kiliselerde ayin için kullanılan malzemelerin saklandığı ve rahiplerin hazırlandığı oda (The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991)
[36] Gough 1952, 113.
[37] Finney 2017, 57.
[38] Gough 1952, 116.
[39] Gough 1952, 115.
[40] Gough 1952, 115.
[41] Finney 2017, 57.
[42] Finney 2017, 57.
[43] Busine 2015, 107.
[44] Gough 1952, 116; Hill 1996, 85.
[45] Horster – Nicolaou – Rogge 2018, 287.
[46] Gough 1952, 116; Deichmann 1975, 34–36.
[47] Posamentir 2006, 92.

kuzey cephesinde ise yerleşimin kuzeyinde yer almış büyük bir antik tapınaktan bazı yapı lemanları kullanılmıştır[48].

Akropol: Akropole, güneybatı ucundan, antik tiyatronun yakınlarındaki kayaya oyulmuş basamaklarla başlayan çıkış yolu ile erişilmektedir. Akropolün güneyinde, üzerinde Ermeni Kralları Kilisesi'nin de yer aldığı geniş bir düzlük bulunur. Bu düzlüğün güney hattını sağlam bir kale duvarı korumaktadır. Farklı dönemlerde onarımlar ve eklemeler yapıldığı, yapı malzemelerinden anlaşılan duvarı, biri dikdörtgen, dördü yarım dairesel planlı beş kule desteklemektedir. Akropole girişi koruyan dikdörtgen planlı burç batı ucundayken, diğer dört burç ile aralarında mesafe bulunmaktadır. Bu dört burcun duvar kalınlıkları iki metreden fazladır. Bu savunma hattı, kayalık bitiminde kuzey-güney hattı ile birleşir. Bu hat, akropolün doğusunu koruma altına alır. Kalınlığı 2,35 metreyi[49] bulan sur duvarındaki malzeme farklılıklarından yapıldıkları dönemi anlamak mümkündür. Bu hatta iki savunma kulesi daha bulunmaktadır. Güneydeki Bizans kulesi, kuzeydeki ise akropolün doğu girişinin kontrollü sağlandığı kuledir. Yükselerek devam eden kale surları, kayalığın her iki yamacındaki uçurumların daralttığı ve geçidi bir boğaz haline dönüştürdüğü noktada Donjon kule ile sonlanır. Donjon kule akropolü iki ayrı bölüme böler. Güneydeki bölüm kuzeyde donjon kulesi ile başlayan ve güneye doğru genişleyen üçgen bir düzlüktür. Kulenin kuzeyindeki bölüm ise yukarışehir sur içi yerleşiminin yer aldığı bölümdür ve kuleden başlayarak güneybatı-kuzeydoğu ekseninde uzanan, kenarları uçurum olan sur içi yerleşimidir. Kentin savunma sisteminde güney bölüm karşılama bölümü gibi kullanılmıştır. Donjon kulesi tam bir kontrol noktasıdır. İki adet hendek, birisi güneyde, güney bölümü ile donjon kulesini ayıracak şekilde; ikincisi kuzeyde, yukarışehir sur içi yerleşim ile donjon kulesini ayıracak şekilde tasarlanmıştır. Muhtemelen ahşap köprülü geçişler kullanılmıştır.

Sur içi yerleşimin savunma duvarları, uzun batı cephesine eklenmiş üç adet burç ile güçlendirilmiştir. Batıdaki kule, güneybatı ve kuzeybatı ucundaki kulelerden daha küçüktür. Sur içi yerleşim biriminde çeşitli depolama birimleri, bir şapel, çeşme, donjon kulesine yakın kontrollü geçişi sağlayan bir tünel ve farklı işlevli müstakil yapılar bulunmaktadır.

Ermeni Kralları Kilisesi: T'oros I tarafından, M.S. 1111 yılında, ataları için yaptırılmıştır[50]. Yapı, 13,1 x 9,7 metre ölçülerinde[51], üç nefli bazilikal planda oluşturulmuştur. Yapımında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Güneyde ve batıda birer giriş kapısı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde güney kapısının tamamı yıkılmıştır. Batı kapısı ise büyük oranda hasar görmüştür. Yapının doğu cephesinde yapının ayrı bölüntülerine hizmet veren üç dar pencere bulunmaktadır. Günümüzde okunamayacak durumda olan bir kitabe, yapıyı çepeçevre dolanmaktadır. Kuzey duvarının üst kısmında kitabenin bir kısmı algılanmaktadır. Kitabe ile kilisenin, Anavarza'nın başkentlik yaptığı devirde ülkedeki erken dönem yöneticiler tarafından gömüt yeri yapıldığı anlaşılmaktadır[52].

Akropol Sur içi Şapel: Yukarışehirde, 4,6 x 8,2 metre ölçülerinde dikdörtgen planlı ve kesme taş malzemeden yapılmıştır[53]. Klasik Kilikya kiliselerinde olduğu gibi doğu-batı hattında uzanmış ve apsisi doğuda konumlandırılmıştır. Kesme taş malzemenin türü lento seviyesinde değiştirilmiştir. Üst örtüsü günümüze ulaşamamıştır.

---

[48] Posamentir – Sayar 2006, 344.
[49] Gough 1952, 121.
[50] Riley-Smith 1995, 177-178.
[51] Buyruk 2014, 181.
[52] Buyruk 2011, 153.
[53] Buyruk 2016, 706.

Antik Çağ sona erdikten sonra kent içerisindeki yapıların taş yapı malzemeleri, kenti güçlendirme çlışmalarında sonradan eklenen şehir surlarında kullanılmak üzere özgün yerlerinden sökülmüştür[54]. Bu sebeple antik kentin yapısal bilgilerinin önemli bir bölümü kayıptır. Ancak arkeolojik yöntemlerle tespit edilebilen kentin kuzeybatı bölümünde düzenli ızgara sistemine rastlandığından[55] Roma Dönemi kentleşme izleri yakalanabilmiştir. Ayrıca antik yerleşimin güney bölümünde bulunan amfitiyatro, Roma Circusu ve antik tiyatro yapılarının kentsel yerleşimi de bu bilgiyi destekler nitelikteki Roma Dönemi kentsel planlama alışkanlıklarının izlerini verir. Sur içi kente ulaşım kuzey, kuzeybatı, batı ve güneyde yer alan dört adet kapı ile sağlanmıştır. Güneydeki kapı, ana giriş olarak Roma Dönemi'nde Perslere karşı kazanılan zaferin bir sembolü olarak yaptırılmıştır. Bu dönemde kent aynı zamanda sınır hattında ordunun kış kampı olarak kullanılmıştır[56].

Hristiyanlığın yayılmaya başlaması ile birlikte kentin işlevi temelden değişmiştir. Askeri bir ağırlığı olan sınır karakolu görevlerini sık sık üstlenen kent, 4. yüzyıldan itibaren bir inanç merkezine dönüşmüştür. Antik dönemden kalan ve işlevini yitiren birçok yapının taş malzemeleri de bu dönemde kentin yeni işlevine göre yapılaşmasında kullanılmıştır. Ancak askerî üs işlevini yitiren kentin savunmasında ek tedbirlere ihtiyaç duyulmuş, bu sebeple güçlü sur duvarları yapılmıştır. Mevcut surlarda eski kentin yapı taşlarını algılamak mümkündür[57].

Anavarza Antik Kenti mirası, resmî haliyle Anavarza Ören Yeri olarak 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca 1981 yılında tescillenmiştir. Alandaki ilk ciddi çalışmalar 2000'li yılların başlarında gerçekleştirilebilmiştir. Alanın havadan teknik fotoğrafları 2003 yılında çekilerek mevcut durum çizimleri için ön çalışmalar yapılmıştır. Görüntüleri ve çizimleri yapılan kentsel öğelerin yerinde incelenmesi 2004 yılında gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl Alakapı Belgeleme ve Onarım çalışmalarına başlanmıştır[58]. Antik kentte bir diğer çalışma, 2005 yılında yapılan ve terk edilmiş kuzey bölümü ile sur içi yerleşimin batı bölümünü kapsayan jeofizik araştırmalar olmuştur. İlk kazı çalışmalarına ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 01 Temmuz 2013 tarih ve 128349 sayılı izni ile Alakapı'nın bulunduğu bölgede başlatılmıştır[59].

Anavarza Antik Kenti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından 15 Nisan 2014 tarihinde UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne sunulan 13 adet miras arasında Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne 5910 referans numarası ile yazdırılmıştır. Dünya miras alanı kriterlerinden Kriter 3, Kriter 4 ve Kriter 6'yı karşıladığı gerekçelendirilmiştir[60]. Bu kriterlerden **kriter 3:** *Yaşayan veya yok olan bir kültür geleneğinin veya uygarlığın istisnai, ender rastlanan bir temsilcisi olması*; Kriter 4: *İnsanlık tarihinin önemli bir aşamasını veya aşamalarını gösteren bir yapı tipinin, mimari veya teknolojik bütünün veya peyzajın istisnai bir örneği olması*; ve **kriter 6**: *İstisnai evrensel önem taşıyan sanatsal veya edebi eserler, inançlar, fikirler, yaşayan gelenekler ve olaylarla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olması* şeklinde tanımlanmıştır[61].

[54] Posamentir 2006, 99.
[55] Ayrıntılı bilgi için bk. Posamentir 2006.
[56] Posamentir – Sayar 2006, 321.
[57] Posamentir 2006, 91.
[58] Gök 2006, 43.
[59] Adana İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2020.
[60] UNESCO Dünya Miras Merkezi 2020.
[61] Özbey ve Saban 2019.

Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde Antik Yerleşim Olarak Tanımlanan Miraslar

Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde tanımlanan 83 adet mirasın sekizinde *antik kent* vurgusu dikkat çekmektedir (Tablo 1). Bu kent miraslarına ek olarak *Aspendos Antik Kenti Tiyatrosu ve Su Kemerleri* başlığında tanımlanan miras, bir kent olmasa da kentin bir bölümü olarak antik kent vurgusu altında Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne yazdırılmıştır. Bu dosyalarda kullanılan antik kent terimi, Helenistik Dönem ve sonrasında kurulan Antik Grek ve Antik Roma kentleri için de kullanılmıştır. Daha eski uygarlıkların yerleşim yerleri için Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde *arkeolojik alan* terimi daha çok tercih edilmiştir.

Tablo 1. Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde antik vurgusu ile tanımlı yerleşim birimi mirasları (whc.unesco.org)

Yıl	Miras	Kriter
2009	Likya Uygarlığı Antik Kentleri Patara Antik Kenti Ksantos Antik Kenti Pinara Antik Kenti Olympos Antik Kenti Myra Antik Kenti Tlos Antik Kenti Phaselis Antik Kenti Teke Yarımadası Antik Kasabaları	3, 4
2012	Aizonai Antik Kenti	2, 4
2013	Sardes Antik Kenti ve Bintepeler Lidya Tümülüsleri	1, 2, 3
2014	Anavarza Antik Kenti	3, 4, 6
2014	Kaunos Antik Kenti	1, 2, 3, 4
2014	Korykos Antik Kenti	2, 3, 4
2015	Stratonikeia Antik Kenti	2, 4
2016	Kibyra Antik Kenti	3, 4

Çalışma kapsamında, yerleşimin süreklilik gösterdiği ve günümüzde yaşantının devam ettiği kentler ile antik kent olsalar dahi Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne kentin bir bölümü veya birkaç parçası aday gösterilen miraslar değerlendirmeye alınmamış, Anavarza Antik Kenti ile ortak özellik gösteren miraslar belirlenerek karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Bu sebeple çalışmaya *tarihî kent*, *arkeolojik sit*, *kültürel peyzaj* gibi farklı özellikler belirtilerek tanımlanan antik kent mirasları dâhil edilmemiştir.

UNESCO Dünya Miras Listesi'nde Antik Yerleşimler

Antik yerleşim olarak tanımlanan miras, Dünya Miras Komitesi tarafından karşılanması beklenen üstün evrensel değer ölçütlerinin, mirasın antik yerleşim birimi olması sebebi ile tanımlanması anlamına gelir. Bu sebeple UNESCO Dünya Miras Listesi'nde antik yerleşim olarak tanımlanan benzer örnekleri incelemek, Türkiye UNESCO Geçici Listesi için bir fikir verecektir. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde tanımlı 50 adetten fazla antik yerleşim birimi ya da birimleri mirası bulunmasına rağmen mirası tanımlayan aday dosya başlığında *antik yerleşim* vurgusunun yapıldığı miras sayısı 16'dır (Tablo 2).

Tablo 2. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde antik vurgusu ile tanımlı yerleşim birimi mirasları (whc.unesco.org)

Kabul Yılı	Taraf Devlet	Miras		Antik Dönem Yerleşimi	Yerleşimde Yaşantı	Kriter
1979	SYR	Şam Antik Kenti		Evet	Var	1, 2, 3, 4, 6
1980	SYR	Busra Antik Kenti		Evet	Var	1, 3, 6
1982	CL	Polonnaruwa Antik Kenti		Hayır	Yok	1, 3, 6
1982	CL	Sigiriya Antik Kenti		Hayır	Yok	2, 3, 4
1983	BG	Nessebar Antik Kenti		Evet	Var	3, 4
1986	SYR	Halep Antik Kenti		Evet	Var	3, 4
1996	RIM	Ouadane, Chinguetti, Tichitt ve Oualata Antik Ksarları Ouadane Chinguetti Tichitt Oualata		Hayır	Var	3, 4, 5
1997	RC	Ping Yao Antik Kenti		Evet	Var	2, 3, 4
1999	VN	Hoi An Antik Kasabası		Hayır	Var	2, 5
2000	RC	Güney Anhui'deki Antik Köyler Xidi Hongcun		Hayır	Var	3, 4, 5
2002	MEX	Calakmul Antik Maya Şehri ve Korunan Tropik Ormanları		Evet	Yok	1, 2, 3, 4, 9, 10
2003	RUS	Derbent Kalesi, Antik Kent ve Kale Binaları		Evet	Var	3, 4
2011	SYR	Kuzey Suriye'nin Antik Köyleri		Evet	Yok	3, 4, 5
		Qal'at Sem'an	6 Antik Köy			
		Kafr Nabo	5 Antik Köy			
		Sinkhar	3 Antik Köy			
		Ba'uda	10 Antik Köy			
		Rouweiha	2 Antik Köy			
		Qalb Lozé	3 Antik Köy			
		Deirouné	4 Antik Köy			
		KafrAqareb	3 Antik Köy			
2013	UA	Tauric Chersonese Antik Kenti ve Kariyesi		Evet	Var	2, 5
2014	MYA	Pyu Antik Kentleri Halin Beikthano Sri Ksetra		Evet	Yok	2, 3, 4
2018	OM	Qalhat Antik Kenti		Hayır	Yok	2, 3

SYR: Suriye Arap Cumhuriyeti, CL: Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyeti, BG: Bulgaristan Cumhuriyeti, RIM: Moritanya İslam Cumhuriyeti, RC: Çin Halk Cumhuriyeti, VN: Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti, MEX: Meksika Birleşik Devletleri, RUS: Rusya Federasyonu, UA: Ukrayna, MYA: Myanmar Birliği Cumhuriyeti, OM: Umman Sultanlığı.

UNESCO Dünya Miras Listesi'ne antik vurgusu ile tanımlanan yerleşimlerin UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne sunulmaları üç dönemde incelenebilir. Birinci dönem, 1979-1986 yılları arasında gerçekleşen başvuruları kapsamaktadır. Bu dönemde henüz antik yerleşim kavramının tam oturtulamadığı gözlemlenir. Bu dönemdeki başvurular antik dönemde yaşamış şehirlerin yanında antik dönemi hiç görmemiş mirasları da kapsamaktadır. İkinci dönem, 1996-2003 yılları arasında gerçekleşmiş ve tam bir geçiş dönemi olmuştur. İlk defa tek dosya altında birden çok antik yerleşim tanımlanmış ve doğal miraslarla aynı dosyada karma miras olarak antik vurgulu miraslar sunulmuştur. Bu dönemdeki başvurular, genel olarak Antik Çağ ile Orta Çağ ve sonrasında üretilen mimarî ürünlerle tanımlanan miraslardan oluşmaktadır. Üçüncü dönem, 2011-2018 yılları arasında gerçekleşmiş (2020 yılı için[62]) miras kabullerini içerir. Bu dönem başvuruları genel olarak Antik yerleşimleri ve Karadeniz ile Orta Doğu coğrafyası kentlerini kapsamaktadır. Bu dönemde tanımlı antik yerleşimler genel olarak terk edilerek atıl durumda kalmış yerleşimlerden oluşturulmuştur. Buna bakarak Liste'de antik yerleşim kavramının son dönemde netleşmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Bulgular ve Tartışma

Antik Çağ'da kurularak yerleşimin son bulması ile atıl duruma düşen mirasların korunması, yerleşimin devam ettiği yerleşim birimlerine oranla daha zordur. Kontrol mekanizmalarının oldukça kısıtlı olduğu bu gibi alanların korunmasında UNESCO Dünya Miras Listesi oldukça etkin bir araçtır. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde günümüz itibariyle tanımlanan toplam 16 adet antik yerleşim olarak adlandırılan miras yer almaktadır. İlginçtir ki, bu miraslardan altısı (%37,5) Antik Çağ sonrası yerleşimlerdir. Liste'ye alındıkları tarihlere göre sıralanacak olursa bu yerleşimler; Polonnaruwa Antik Kenti (11.-12. yüzyıl), Sigiriya Antik Kenti (5. yüzyıl sonu), Ouadane, Chinguetti, Tichitt ve Oualata Antik Ksarları (11.-16. yüzyıl), Hoi An Antik Kasabası (15.-19. yüzyıl), Güney Anhui'deki Antik Köyler (14.-20. yüzyıl) ve Qalhat Antik Kenti (11.-16. yüzyıl) miraslarıdır. Antik yerleşim olarak tanımlanan miraslardan, antik yerleşim olmaya en yakını Sigirya Antik Kenti'dir. Liste'de antik olarak tanımlanan bu miraslardan iki miras Orta Çağ; iki miras Orta Çağ ve Yeni Çağ; bir miras Orta Çağ, Yeni Çağ ve Yakın Çağ ve bir miras Yeni Çağ ile Yakın Çağ yerleşim birimidir.

Liste'ye en çok *antik yerleşim* tanımlayan ülke Suriye Arap Cumhuriyeti olmuştur. Ayrıca 2011 yılında Liste'ye alınan *Kuzey Suriye'nin Antik Köyleri* dosyasında birbirine yakın sekiz ayrı bölgede toplamda 36 adet antik yerleşimin tanımlanması önemli bir başarıdır. Ancak bu antik yerleşimler, 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı sebebi ile, UNESCO Dünya Miras Komitesi tarafından 5 Temmuz 2013 tarihinde UNESCO Tehlike Altındaki Dünya Mirası Listesi'ne alınmıştır[63]. Birçok örnek tanımlanmış olmasına rağmen antik dönemde oldukça yoğun yerleşimlere sahne olmuş Orta Doğu coğrafyasında Suriye Arap Cumhuriyeti'nden başka bir ülkeden ya da Helen-Roma coğrafyasından herhangi bir ülkeden *antik* vurgulu bir yerleşim tanımlanmaması dikkat çekicidir.

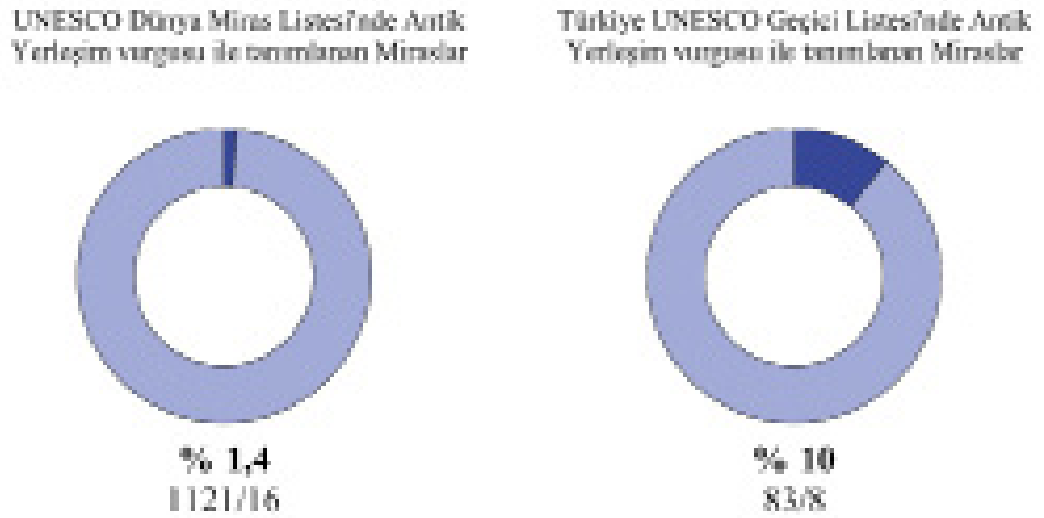
Liste'de antik yerleşim olarak tanımlanan miraslardan yerleşimin sonlandığı alanlardan Myanmar Birliği Cumhuriyeti'ndeki Pyu Antik Kentleri, M.Ö. 200-MS 900 yılları arasında 1000 yıldan fazla yerleşim görmüş ve Orta Çağ'ın ortalarına kadar hareketlilik içerisinde yer almış antik yerleşimlerdir. Suriye Arap Cumhuriyeti'nin miraslarından Kuzey Suriye'nin Antik Köyleri'nde 1. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar yerleşim başlangıçlarının gerçekleştiği ve yerleşimlerin 8. yüzyıl ile 10. yüzyılda sonlandığı görülmektedir.

Anvarza Antik Kenti Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde yer alan diğer antik yerleşim olarak adlan-

[62] Bu dönemde dünya genelinde yaşanan Covid-19 (Koronavirüs) Pandemisi sebebi ile eserin yayınlandığı tarihte UNESCO Dünya Miras Listesi'ne 2020 yılı için tanımlanan miraslar açıklanamamıştır.

[63] UNESCO Dünya Miras Merkezi 2013: Taslak karar no: 37 COM 7B.57; karar no: 37 COM 8C.1.

dırılan miraslardan dönemsel olarak ayrılmaktadır. Anavarza Antik Kenti, Antik Çağ'ın sonlarından Orta Çağ'ın sonlarına kadar aralıksız yerleşim görmüştür. Bu özelliği ile UNESCO Dünya Miras Listesi'ndeki antik yerleşim olarak adlandırılan miraslardan *Calakmul Antik Maya Şehri ve Korunan Tropik Ormanları* mirası içerisinde yer alan Calakmul Antik Maya Şehri ile büyük oranda benzerlik gösterir. Calakmul Antik Maya Şehri, M.Ö. 500 ile M.S. 1000 yılları arasında 1500 yıllık aralıksız Maya medeniyetinin geliştirdiği şehir teknolojisi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Anavarza Antik Kenti de M.Ö. 100 ile M.S. 1400 yılları arasında 1500 yıllık aralıksız farklı medeniyetlerin geliştirdiği farklı şehir teknolojileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Calakmul Antik Maya Şehri, antik Maya uygarlığı şehirleşmesi ve planlamasının özgün bir örneği iken Anavarza Antik Kenti'nin aşağı kenti Anadolu'da ender görülen Hippodamus sonrası bir ızgara planlama örneğini, üç sıra surlu kent savunma sistemi örneğini, yukarışehirdeki özgün üç kademeli Orta Çağ savunma sistemi ile korunan bir akropol içermektedir. Calakmul Antik Maya Şehri ve Anavarza Antik Kenti, insan ve doğa arasındaki uzun süreli etkileşimin birer örneğini vermektedir. Calakmul, korunan tropik ormanları içerisinde bir yamacın dönüştürülmesi ile yamaçtan tepeye doğru bir yerleşime sahne olmuştur. Anavarza Antik Kenti, doğusunda bulunan kayalıkla uzun süre etkileşim kurmuş ve yamacında başlayan yerleşim, tepede akropol ile sonlanmıştır. Roma Circusu, amfitiyatro, Antik tiyatro, nekropoller, Kaya Kilise gibi birçok yapının önemli bölümleri, kayalık alanın oyularak şekillendirilmesiyle elde edilmiştir.

Şekil 4. UNESCO Dünya Miras Listesi'ne ve Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne antik yerleşim vurgusu ile tanımlanan mirasların tüm miraslar içindeki oranları

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne ve Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne tanımladığı miraslar arasında antik yerleşim birimi miras türü önemli bir yer tutmaktadır. Ancak mirası tanımlamada antik dönem vurgusu Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde 2009 yılından itibaren görülmektedir (Tablo 3). Bu süre, diğer tanımlı miraslara bakarak oldukça geç bir dönemdir.

Tablo 3. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde ve Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde antik vurgusu ile tanımlı yerleşim birimi miraslar (veriler: whc.unesco.org)

Yıl	Miras	Kriter
UNESCO Dünya Miras Listesi		
1979	Şam Antik Kenti	1, 2, 3, 4, 6
1980	Busra Antik Kenti	1, 3, 6
1983	Nessebar Antik Kenti	3, 4
1986	Halep Antik Kenti	3, 4
1997	Ping Yao Antik Kenti	2, 3, 4
2003	Derbent Kalesi, Antik Kent ve Kale Binaları	3, 4
2011	Kuzey Suriye'nin Antik Köyleri Qal'at Sem'an Qal'at Sem'an, Deir Sem'an, Refade, Sitt ar-Rouni, Qatura, Sheikh Barakat Kafr Nabo Brad, Kafr Nabo, Kalota, Borj Haydar, Kharab Shams Sinkhar Batouta, Sinkhar, Sheikh Sulelman Ba'uda Al-Bara, Dalloze, Wadi Martaoun, Mujleya, Ba'uda, Serjilla, Btirsa, Bshilla, Kherbet Rabi'a, Shinshara Rouweiha Rouweiha, Jerade Qalb Lozé Kfeir, Qirqbize, Qalb Loze Deirouné Kherbet al-Khatib, Dar Qita, Deiroune, Baqirha Kafr Aqareb Kafr Aqareb, al-Fassouq, Benasra	3, 4, 5
2013	Tauric Chersonese Antik Kenti ve Kariyesi	2, 5
2014	Pyu Antik Kentleri Halin Beikthano Sri Ksetra	2, 3, 4
Türkiye UNESCO Geçici Listesi		
2009	Likya Uygarlığı Antik Kentleri Patara Antik Kenti Ksantos Antik Kenti Pinara Antik Kenti Olympos Antik Kenti Myra Antik Kenti Tlos Antik Kenti Phaselis Antik Kenti Teke Yarımadası Antik Kasabaları	3, 4
2012	Aizonai Antik Kenti	2, 4
2013	Sardes Antik Kenti ve Bintepeler Lidya Tümülüsleri	1, 2, 3
2014	Anavarza Antik Kenti	3, 4, 6
2014	Kaunos Antik Kenti	1, 2, 3, 4
2014	Korykos Antik Kenti	2, 3, 4
2015	Stratonikeia Antik Kenti	2, 4
2016	Kibyra Antik Kenti	3, 4

SONUÇ

Antik kentler Anadolu uygarlığının vazgeçilmez birer parçasıdır. Tarihin her döneminde bir medeniyet tarafından yurt edinilen coğrafyada, bu medeniyetlere ait birçok iz bulunmaktadır. Medeniyetlerin yaşantısı, devlet ve siyaset anlayışı, hayat görüşü, sanat becerileri, kültürel seçimleri ve daha birçok alanda önemli bilgiler sunan mirasların başında medeniyetlerin kurmuş oldukları kentler gelmektedir. Ölçeğin büyüklüğü, alanı kontrol etmeyi zorlaştırsa da günümüzde çoğu atıl durumda kalmış, terk edilmiş tarihî kentlerin korunmasında UNESCO Dünya Miras Listesi önemli bir sistemdir. Her ne kadar koruma görevinde sorumluluğun büyük bölümü taraf devlete düşse de korumada sürekliliğin geniş bir zamana yayılmasında UNESCO Dünya Miras Listesi, caydırıcı bir güçtür.

Orta Çağ'ın geç dönemlerine kadar yaşantının devam ettiği antik yerleşimler, Bizansın da etkisi ile Anadolu'da nispeten daha fazladır. Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde kayıtlı antik yerleşim olarak tanımlı miraslardan Kaunos Antik Kenti (15. yüzyıl), Korykos Antik Kenti (15. yüzyıl) ve Stratonikeia Antik Kenti (20. yüzyıl) miraslarında sivil yaşantı nispeten daha geç dönemlere kadar devam etmiştir. Anavarza Antik Kenti'nde yaşantının 14. yüzyıl sonuna kadar devam ettiği de düşünüldüğünde Anadolu'daki antik yerleşimlerin daha geç dönemlere kadar ayakta kalabildiği söylenebilir.

UNESCO Dünya Miras Listesi'ne tanımlanan antik yerleşim gerekçelendirmeli dosyalarda, listelemedeki son dönem içerisinde terk edilmiş Antik Çağ yerleşimlerinin ağır bastığı ve bu özelliğin Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne tanımlanan antik yerleşim birimi miraslarının tamamında görüldüğü tepit edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye UNESCO Geçici Listesi, UNESCO Dünya Miras Listesi ile günümüz koşullarında tam uyumludur.

Çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti taraf devletinin Kalıcı Listeye ve geçici listesine tanımlamış olduğu miraslar arasından antik kent kavramına dayalı bir analiz gerçekleştirilerek, bu miras türünün Doğu Akdeniz'deki önemli bir temsilcisi olan Anavarza Antik Kenti'nin Türkiye UNESCO Geçici Listesi içindeki durumu irdelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, UNESCO Dünya Miras Listesi'ne *antik kent* vurgusu ile tanımlanan mirasların 1979 yılından itibaren tanımlandığı, yerleşimin sonlandığı antik alanların korunmasında etkili bir araç olarak Liste'nin kullanılmasının ise 1980 yılından itibaren uygulanmaya başlandığı görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne tanımlanan antik kent vurgulu dosyaların tamamının yerleşimin sonlandığı, terk edilerek atıl durumda kalmış antik kentlerden oluştuğu ve antik kent vurgusunun Türkiye'nin UNESCO Dünya Miras Listesi'ne tanımladığı miraslarda görülmediği tespit edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin geçici listesinde yer alan sekiz başlık altındaki toplam on beş antik yerleşim arasında Anavarza Antik Kenti'nin Antik Çağ'da üretilen kentsel öğelerin yanında Orta Çağ'da üretilen inanç yapıları da ön plana çıkmaktadır. Her iki çağda da Anavarza'nın başkentlik yapmış olmasının kente getirdiği yapısal özgünlük ve jeopolitik konumunun gerektirdiği özgün savunma sistemleri nedeniyle antik kent diğerlerinden ayrışmaktadır. Dengeli ve adil bir listeleme süreci arzu eden UNESCO ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti için UNESCO Dünya Miras Listesi'ne daha önce bir dünya mirası tanımlanmamış olan bölgelerde ve farklı medeniyetler tarafından üretilmiş olma prensibi kapsamında, tanımlanmamış olan Kilikya Medeniyeti mirası ve Çukurova Bölgesi mirası olarak Anavarza Antik Kenti, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin önemli şehirlerinden olan Adana için de kültürel miras bilinci ve turizm getirisi olarak bir fırsat oluşturacaktır.

KAYNAKLAR

Adana İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü 2020	**T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Adana İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "Anavarza Örenyeri/Ancient City of Anavarza". Erişim adresi: https://adana.ktb.gov.tr/TR-228607/anavarza-orenyeriancient-city-of-anavarza.html.**
Burrell 2004	Burrell, B., Neokoroi: Greek Cities and Roman Emperors, C. 9, Brill: Boston.
Busine 2015	Busine, A., Religious Practices and Christianization of the Late Antique City (4th–7th cent.), Brill: Boston.
Buyruk 2011	Buyruk, H., Sis'i (Kozan) Akdeniz'den Kapadokya'ya Bağlayan Kervan Yolu Kaleleri, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
Buyruk 2014	Buyruk, H., "Gertrude Bell'den Günümüze Fotoğraflarla Anavarza", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S. 33, s. 176-215.
Buyruk 2016	Buyruk, H., "Konumu Geçmişi ve Kimliği ile Anavarza", Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C. 6, S. 3, s. 695-710.
Cable 1995	Cable, M., "Anazarbus", Southern Europe: International Dictionary of Historic Places, C. 3, Ring, T. (ed.), Routledge: New York.
Deichmann 1975	Deichmann, F.W. "Die Spolien in der spätantiken Architektur", SBMünch 6: Münih.
Di Giorgi 2011	Di Giorgi, A. U., "Hellenistic Founders, Roman Builders: Anazarbos in Cilicia", Byzas 14 – Hellenismus in der Kilikia Pedias, A. Hoffmann, R. Posamentir, M.H. Sayar (ed.), (s.121-138). İstanbul: Ege Yayınları.
Finney 2017	Finney, P. C., The Eerdmans encyclopedia of early Christian art and archaeology (C. 1), William B. Eerdmans Publishing Company: Michigan.
Gaius Plinius Secundus	Gaius Plinius Secundus (Pliny the Elder), Naturalis Historia, 5.93.
Gough 1952	Gough, M., "Anazarbus", Anatolian Studies, C.2, s. 85-150.
Gök 2006	Gök, N., Adana İli Kozan İlçesi'nde Tarihi Çevre Koruma Önerisi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
Graham 1999	Graham, A. J., Colony and Mother City in Ancient Greece, Manchester University Press: Manchester.
Hançer 2016	Hançer, E., "Kilikya Ermeni Prensliği'nin İkinci Başkenti Anavarza", Adalya: Koç Üniversitesi AKMED Yıllığı, S. 19, s. 283-314.
Hild – Hellenkemper 1990	Hild, F. – Hellenkemper, H., "Tabula Imperii Byzantini 5: Kilikien und Isaurien", C. 215, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: Viyana.
Hill 1996	Hill, S. The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria, Variorum Aldershot: UK.
Horster 2018	Horster, M. – Nicolaou, D. – Rogge, S., Church Building in Cyprus (Fourth to Seventh Centuries), Waxmann: Münster.
Özbey – Saban 2019	Özbey, V. – Saban, D., "Unesco Dünya Miras Listesi'ne Doğru Anavarza Antik Kenti", Art-Sanat Dergisi, S. 11, s. 299-324.
Posamentir – Sayar 2006	Posamentir R. – Sayar, M. H., "Anazarbos – ein Zwischenbericht aus der Metropole des Ebenen Kilikien", Istanbuler Mitteilungen, C. 56, s. 317-357.
Posamentir 2006	Posamentir, R., "Kulturkontakt Als Impuls Architektonischer Innovation: Austauch und Inspiration in Anazarbos, Einer Vergessenen Grenzstadt Zwischen Ost und West", Austausch und Inspiration: Kulturkontakt als Impuls Architektonischer Innovation, C. 28, S. 30.4, s. 89-106.

Posamentir 2008	Posamentir, R., "Ohne Mass und Ziel? Bemerkungen zur Säulenstrasse von Anazarbos im Ebenen Kilikien", Euergetes (Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı), C. 2, Delemen, İ v.d. (ed.). Koç Üniversitesi Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
Riley-Smith 1995	Riley-Smith, J. The Oxford illustrated history of the Crusades, Oxford University Press: New York.
Salman 2000	Salman, İ. "Adana'nın Antik Kentleri", Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı, (ed. Altun, E. – Koz, M. S.), YKY Yayınları: İstanbul, s. 178-201.
Sayar 2000	Sayar, M. H., Die Inschriften von Anazarbos und Umgebung I, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien, C. 56, Dr. Rudolf Habelt GmbH: Bonn.
Sayar 2004	Sayar, M. H., Das Ebene Kilikien vom Tod Alexanders des Großen bis zur Gründung der Provinz Cilicia durch Kaiser Vespasian (323 v. Chr.-72/73 n. Chr.). In M. Meyer, R. Ziegler (Eds.), Kulturbegegnung in einem Brückenland: Gottheiten und Kulte als Indikatoren von Akkulturationsprozessen im Ebenen Kilikien (Asia Minor Studien), (pp. 17- 28). Dr. Rudolf Habelt GmbH: Bonn.
Sayar – Ercan 2008	Sayar, M. H. – Ercan, P. "Kilikya Yüzey Araştırmaları 2007", 26. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Bayram, F. ve Adil, Ö. (ed.), Ankara, S.1, s. 75-84.
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2014	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Anavarza Antik Kenti (Adana) [2014]", Kültür Varliklari ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi 15.04.2018, (http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,93760/anavarza-antik-kenti-adana-2014.html).
The Oxford Dictionary of Byzantium (1991)	Ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press: Oxford.
UNESCO Dünya Miras Merkezi 2013	UNESCO Dünya Miras Merkezi, "Decisions Adopted by the World Heritage Committee at its 37th Session (Phnom Penh, 2013)", UNESCO Dünya Miras Komitesi 37. Olağan Toplantısı, 16-27 Haziran, Punom Pen, Kamboçya.
UNESCO Dünya Miras Merkezi 2019	UNESCO Dünya Miras Merkezi, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, UNESCO Dünya Miras Merkezi: Paris.
UNESCO Dünya Miras Merkezi 2020	UNESCO Dünya Miras Merkezi resmî internet adresi, whc.unesco.org.
Ünal – Girginer 2007	Ünal, A. – Girginer, K. S. Kilikya-Çukurova: İlk Çağlardan Osmanlılar Dönemi'ne Kadar Kilikya'da Tarihi Coğrafya,Tarih ve Arkeoloji, Homer Kitabevi: İstanbul.
Wright 2008	Wright, N. L., "Anazarbos and the Tarkondimotid Kings of Kilikia", Anatolian Studies, C. 58, 115-125.
Yıldız 2000	Yıldız, H. D. İslâmiyet ve Türkler, İlgi Kültür Sanat Yayınları: İstanbul.